ЯПОНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

О. Бедненко,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

БУДДІЙСЬКІ МОТИВИ В АНТОЛОГІЇ «МАН'ЙОШЮ»

Стаття присвячена дослідженню відображення буддійських мотивів, зокрема мотиву тлінності буття, у першій японській поетичній антології «Ман'йошю» на основі вивчення особливостей суспільного розвитку та формування свідомості та самосвідомості японців в умовах становлення релігійного синкретизму за добу Нара.
Ключові слова: *буддизм, синтоїзм, релігійний синкретизм, тлінність буття*

Статья посвящена исследованию отображения буддийских мотивов, в особенности мотива бренности бытия, в первой японской поэтической антологии «Маньёсю» на основе изучения особенностей общественного развития и формирования сознания и самосознания японцев в условиях становления религиозного синкретизма в эпоху Нара.
Ключевые слова*: буддизм, синтоизм, религиозный синкретизм, бренность бытия*

The article deals with the analysis of Buddhist themes, the theme of transitory life, in the first Japanese poetry anthology, «Man'yōshū», based on studying the characteristics of social development and the formation of consciousness, self-consciousness of the Japanese in terms of religious syncretism in the Nara period.
Key words: *Buddhism, Shintoism, religious syncretism, transitory life*

Перша японська поетична антологія «Ман'йошю» («万葉集», «Збірка міріад листків»), укладена в другій половині VIII століття, вирізняється тим, що містить найбільшу кількість віршів (їх налічується 4516 у двадцяти книгах), а також об'єднала авторську ліричну поезію з народними піснями. Окрім того, ця антологія стала тим містком, який поєднав давню народнопоетичну традицію і авторську поезію, пронизану філософськими ідеями, що закарбували національно-японське начало (синтоїстське) і його даосько-буддійський естетичний розвиток. Однак деякі дослідники цієї антології відзначають, що в ній майже не відчувається ні впливу буддизму, ні конфуціанства, ні даосизму [Бондаренко 2010, 188]. Саме на питання, наскільки яскраво присутні буддійські мотиви тлінності буття в антології, ми і спробуємо дати свою відповідь у цій статті.

На відміну від пізніших антологій, «Ман'йошю» не розбита на теми, а вірші (пісні-ута) збірки розміщені не у хронологічному порядку. Вони писалися до кінця епохи Нара (710–794 рр. н.е.). Збірка містить 265 «довгих пісень-віршів» тьока,

4207 «коротких пісень-віршів» танка, 1 «коротку зв'язну пісню-вірш» танренґа, 1 «вірші на відбитки ступи Будди» у храмі Якусідзі в Нара буссокусекіка, 4 «китайських вірші» кансі та 22 китайських прозових уривки. На відміну від пізніших збірок, «Ман'йошю» не має передмови.

Вірші «Ман'йошю», зазвичай, поділяють на чотири періоди. Твори першого періоду датуються відрізком історичного часу від правління імператора Юряку (456–479) до заколоту Тайка (645). Другий період представлений творчістю Какіномото-но Хітомаро, відомого поета 7 століття. Третій період датується 700–730 роками, який уввібрав у себе вірші таких поетів як Ямабе-но Акахіто, Отомо-но Табіто й Яманоуе-но Окура. Останній період — це вірші поета Отомо-но Якамоті 730–760 років. Дослідники відзначають, що Отомо не лише склав останню серію віршів, але також підправив низку стародавніх творів збірки.

Період написання та укладання цієї антології припадає, як вже зазначалося, переважно на добу Нара. Це історичний період, який почався зі встановлення столиці держави у місті Хейдзьо-кьо (сучасне місто Нара) і закінчився її переносом до міста Хей'ан-кьо (сучасне місто Кіото). На той час тривали реформи, які мали на меті перетворити країну Ямато, як називали її японці, на «цивілізовану державу».

Зв'язки Японії, насамперед із Китаєм та Кореєю, почали складатися і поступово посилювалися з I ст. н.е., тоді як за добу Нара вони набули особливого значення. Щодо впливу Китаю, то він позначався на різних сферах життя японців: адміністративному поділі суспільства, архітектурі, офіційній ідеології, писемній культурі. Але необхідно зазначити, що китайські національні традиції не засвоювалися повністю, навпаки, японці вносили певні зміни в офіційні заходи центральної влади, які орієнтувалися на китайську традицію, у результаті чого японці сформували суспільство, яке чимало перейняло від китайської культури, але водночас має багато того, що помітно відрізняє його.

Звертаючись до чужого досвіду, чужих традицій, японська культура ніколи не копіювала інших, а лише прагнула на основі поєднання свого та чужого витворювати якісно нову, відмінну від сусідніх традицію. Так, японські імператори активно імпортували китайський державотворчий досвід через своїх послів та стажерів до імперії Тан. Японські студенти, серед яких переважали буддійські монахи, вчилися у містах Чан'ань і Лоян. Один зі стажерів Абе-но Накамаро зміг скласти конфуціанські іспити та отримати державну посаду в Китаї, він служив головою завойованого регіону Аннам (сучасна північ В'єтнаму) з 761 по 767 роки. Однак більшість стажерів поверталася додому, посідали високі посади при японському дворі. Такі факти ще раз підтверджують прагнення японців увібрати досвід для удосконалення своєї країни. Передусім зазначимо, що китайська письмова мова *веньянь* (яп. камбун) не була «колонізаторською», тобто нав'язаною зовні мовою… А тому для японців власна китайськомовна література завжди була органічною частиною національної літератури [Бондаренко 2010, 188].

На час появи «Ман'йошю» японський народ мав традиційні релігійні уявлення, пов'язані з релігією синто (神道, "шлях богів") — стародавньою політеїстичною релігією мешканців японського архіпелагу. В її основі лежать анімістичні, фетишис-

тичні, тотемістичні вірування, які склалися у середовищі різних етнографічних груп Японії. Вона оформилася у релігійну систему під впливом материкової релігійно-філософської думки (буддизму, даосизму і конфуціанства) та зусиль японських політичних кіл, що не могло не означитися і на літературі, а отже, й поезії, представленій в антології "Ман'йошю».

Як відомо, «буддизм потрапив до Японії через Китай та Корею в VI ст. Традиційно датою проникнення вважається 552 р., хоча фактичні дані про нього через китайських та корейських переселенців надходили і раніше» [Конрад 1937, 76]. Посилена популяризація буддизму відзначена в роки правління імператорів Тендзі (662-671) і Сьому (724-748), правління останнього ознаменувалося будівництвом відомого буддійського храму Тодайдзі в Нара та встановленням грандіозної позолоченої статуї будди (Дайбуцу) висотою близько 16 м. Величезні кошти, витрачені на створення цієї статуї, показують, яке значення надавалося тоді буддизму. Столиця Нара стала релігійним центром країни.

В умовах досить швидкого поширення буддизму природно, що і поезія, інтерес до якої в придворних і чиновницьких колах був надзвичайно високий (знання віршів і вміння складати їх вважалося ознакою освіченості), не могла не бути порушена новими віяннями, нехай на початку і незначною мірою. Антологія японської поезії «Ман'йошю», як зазначалося вище, охоплює різні історичні періоди та в основному відображає релігійно-магічну практику раннього синтоїзму, проте в ній представлені пісні, так чи інакше пов'язані з буддизмом. На думку японських учених, «вплив останнього починає позначатися лише в піснях пізнього періоду» [Глускіна 1979, 150].

У вступних статтях до коментованого видання пам'ятки дослідники (Сасакі Нобуцуна, Такеда Юкіті, Такаґі Ітіноске) не приділяють особливої уваги проблемі впливу буддизму, в низці робіт він розглядається у загальному плані іноземних впливів – даосизму і конфуціанства, – окремі елементи яких також зустрічаються в «Ман'йошю»».

У деяких роботах, присвячених впливу буддизму на японську літературу, висловлюється думка, що «пісні пам'ятки майже позбавлені буддійського забарвлення» [Резаненко 2009, 23]. Досить сказати, що з 4516 пісень приблизно тільки в 300 видно зв'язок із новим віровченням, щоб зрозуміти, як мало ще ця сфера художнього створення була порушена буддизмом.

Проте зазначені твори різноманітні та заслуговують на нашу уваги. Умовно за А.Є. Глускіною їх можна розділити на чотири категорії: 1) пісні, що відображають буддійські ідеї про тлінність земного існування; 2) пісні, що свідчать про проникнення буддизму в сферу поховальної обрядовості; 3) пісні, в яких виражено його вплив на систему поетичної образності; 4) пісні, що показують ставлення народу і придворних до нової релігії. До речі, частина цих пісень була складена буддійськими ченцями. За поданою вище класифікацією і покладено в основу структури подальшого аналізу віршів антології.

В «Ман'йошю» мотив про тлінність життя часом виступає головною темою всього поетичного твору, іноді тільки зачином або кінцівкою, іноді ж втілюється у певному образі.

У цій збірці постає низка образів та символів, які вказують на тлінність людського життя. До них належать: роса; роса, що зникає від ранкових променів; іній; квіти, які швидко квітнуть та змінюють свій колір; піна на воді, що зникає. Є також багато символів, яким протиставляється людське життя: слива, що розквітає навесні (коли попри те, що прийшла весна, людина старіє); місяць, який зменшується, а потім виростає знову (чого не можна сказати про людину, яка старіє, а не молодішає); море і гори, які вічні (на відміну від людського життя). З'явився навіть постійний епітет: «ніби ранкова роса, життя, що швидко зникає». Тут дуже доречно згадати такий самий традиційний китайський образ із вірша Цао Цао (曹操) "Пісня на уривчасті мелодії" («短歌行»), який зустрічається у таких рядках:

对酒当歌，人生几何？
譬如朝露，去日苦多。

Перед вином я сиджу і співаю.
Скільки людського життя? Не безкрає!..
Наше буття – мов ранкова роса,
В днях, що минули, бринить гіркота. (Переклад Я. Шекери)

Цао Цао порівнює життя саме з росою, яка на ранок висохне, а сонце як вставало, так і продовжує вставати.

Тепер для прикладу наводимо вірші антології «Ман'йошю» текстом оригіналу, *манйоґаною*, а також їхній підрядковий переклад:

(Книга V, пісня 902; далі номер книги та пісні будуть позначатися: **V - 902**)

水沫奈須 微命母 栲縄能 千尋尓母何等 慕久良志都

水の泡のようにはかない命も、栲縄の千尋のように長くありたいと願い暮らしたことだ。

Ніби піна на воді,
Життя миттєве та крихке,
І живу я, лише молюсь:
О, коли б воно було
Довгим, міцним, ніби канат! (Переклад наш. О. Бедненко)

(X - 2281)

朝露尓 咲酢左乾垂 鴨頭草之 日斜共 可消所念

朝露に咲きすさびたる月草の日くたつなへに消ぬべく思ほゆ

У вранішній росі
Виблискує і квітне
Комеліна.
Та день згасає, як і ця квітка.
Здається, що і я згасаю разом з ними. (Переклад наш. О. Бедненко)

Сумом за безповоротно втраченим минулим, жалем, породженим швидкоплинністю життя пройнятий один із багатьох віршів китайського поета Бо Цзюй-і (白居易, 772–846) "Жалію квіти півонії» («惜牡丹花»), написаний на буддійську тематику, що, як і вірші антології «Ман'йошю», поетично відображає буддійські ідеї тлінності земного існування та швидкоплинності життя:

其二

寂寞萎红低向雨，离披破艳散随风。晴明落地犹惆怅，何况飘零泥土中。

II

Печально: зв'янули квітки, поникнули перед дощем.

Краса розсипалась, померла – і розлетілася за вітром.

На землю впала, чиста й свіжа, – у серці нездоланний сум;

Я порівняю це з кружлянням в гнилім багнищі дивоцвіту. (Переклад Я. Шекери)

Автор малює картини природи, зміни, які відбуваються з плином часу, використовує традиційний образ зів'ялих квітів, коли каже про молодість, що так швидко пролетіла, про красу, яка розсипалася, розлетілася за вітром.

Також у збірці у Отомо Якамоті в сувої XX (піснях 4468, 4469) говорить про духовний пошук, про бажання знати «істинний шлях»:

(XX - 4468)

宇都世美波 加受奈吉身奈利 夜麻加波乃 佐夜氣吉見都々 美知乎多豆祢奈

うつせみは数なき身なり山川のさやけき見つつ道を尋ねな

Люди смертні земні

Не входять ні в який рахунок…

Як би хотів я,

Милуючись чистотою рік та гір,

Істинний знайти для серця шлях! (Переклад наш. О. Бедненко)

(XX - 4469)

和多流日能 加氣尓伎保比弖 多豆祢弖奈 伎欲吉曽能美知 末多母安波無多米

渡る日の影に競ひて尋ねてな清きその道またもあはむため

Змагаючись з променями сонця,

Котрі обходять небеса,

Хотів би в пошуки вирушити і я,

Щоб знову ступити на шлях

Кришталево чистий. (Переклад наш. О. Бедненко)

Шлях інтерпретується тут як шлях Будди, а вираз «знову ступити на шлях кришталево чистий» означає наслідування буддизму і в майбутньому народженні, адже буддизм та його практичність полягає у певній спробі побудувати духовний шлях за межами уявлень та понять, за межами будь-яких філософських категорій та релігійних догм. І хоча пісні такого характеру не дуже численні і найчастіше перегукуються з темою тлінності життя, вони мають місце і слугують ще одним підтвердженням впливу буддійських віянь на антологію. В окремих творах зустрічаються вирази суто буддійські: *«тим, хто живе на землі, судиться залишити світ»* («ікеру моно цуі ні сінуру моно» - «ті, хто живуть, зрештою помирають»). Цей вираз можна зустріти в піснях Отомо Табіто та в пісні поетеси Отомо Саканое. Ці вирази відносять нас до часу, коли третього разу Сідхартха Гаутама побачив мертвого, якого родичі несли на спалення. Тоді Гаутама подумав про круговерть життя: «Для чого ми народжуємося? Щоби потім знову померти?» і усвідомив, що страждання виникає не спонтанно, а має причину.

Часом інформацію передавали натяками, за допомогою введення спеціальних образів – туману, хмар, що постають над попелом багаття. Ось як про це сказано в піснях Якамоті, де поет згадує про кохану, яка назавжди пішла, і про свого улюбленого молодшого брата:

(III - 473)

佐保山尓 多奈引霞 毎見 妹乎思出 不泣日者無

佐保山にたなびく霞見るごとに妹を思ひ出泣かぬ日はなし

О, кожного разу, коли там, далеко,

Підіймається туман на схилах гір Сахо,

Бо ж кожного разу

Я згадую про тебе

І немає ні дня, щоб не плакав я…(Переклад наш. О. Бедненко)

Як вже згадувалося вище, окреме місце в антології займають плачі – пісні, що свідчать про проникнення буддизму в сферу похоронної обрядовості:

(VII - 1415)

玉梓能 妹者珠氈 足氷木乃 清山邊 蒔散

玉梓の妹は玉かもあしひきの清き山辺に撒けば散りぬる

Кохана моя, чи ти є тими перлинами?

На чистих схилах гори,

Що скрізь розстелилися,

Я розсипав їх сам, — і падали вони. (Переклад наш. О. Бедненко)

Вплив буддійських уявлень, що підтверджується прикладами з антології, дозволив виділити категорію пісень, що включають образи, підказані буддизмом. Крім образів туману і хмари до них також можна віднести образ сліпуче білих квітів, якими прикрашають вівтар і з якими порівнюють пінисті хвилі водоспаду або чисті струмки води:

(VI - 912)

泊瀬女 造木綿花 三吉野 瀧乃水沫 開来受屋

泊瀬女の造る木綿花み吉野の滝の水沫に咲きにけらずや

Чи не білі квіти,

Які діви в Хацусе

Виготовляють для священних вівтарів,

Ніби квітнуть вони на пінистій хвилі

Біля водоспаду в Йосіно? (Переклад наш. О. Бедненко)

У піснях «Ман'йошю» зустрічаються ще образи талого снігу, роси, інею, піни на хвилях, осінніх квітів, що також асоціюються з думкою про недовговічність людського існування. Втім, вони, можливо, йдуть з народної поезії, для якої характерно ототожнення природи і людини. Звідси, мабуть, почерпнуті вони Якамоті та іншими авторами. Таке припущення виникає при зіставленні авторських пісень із народними плачами: показово також, що в перших використовується прийом паралелізму, типовий для народної творчості:

(XII - 3039)

暮置而 旦者消流 白露之 可消戀毛 吾者為鴨

夕置きて朝は消ぬる白露の消ぬべき恋も我れはするかも

Як ця біла роса,

Що впаде вечірньою порою,

А вранці зникне, –

Так і я…(Переклад наш. О. Бедненко)

Звернення до буддійських мотивів у поезії, можливо, було якоюсь мірою і літературної модою, підказаною на перших порах китайської поезією: дещо використовувалося як літературний прийом або готова літературна формула.

Певний вплив буддизму на японську поезію стає помітним лише в пізніх піснях «Ман'йошю», і виявляється він головним чином у поетичній образності; істотний вплив на розвиток поезії спостерігається після VIII ст.

За справедливим зауваженням М.Й. Конрада, японці епохи Нара приймали «мотив тлінності буття» як «естетичний настрій» [Конрад 1927, 120]. Показовою в цьому сенсі є пісня Самі Мансея – настоятеля буддійського монастиря:

(III - 351)

世間乎 何物尓将譬 旦開 榜去師船之 跡無如

世間を何に譬へむ朝開き漕ぎ去にし船の跡なきごとし

З чим порівняти на цім грішнім світі

Людське життя?

Хіба що з тим човном,

Що в море вирушає на світанні

І не лишає сліду по собі. (Переклад І. Бондаренка)

Наведена пісня та інші твори підтверджують думку про те, що буддизм це скоріше «естетичний настрій», до того ж характерно, що буддійське вчення про тлінність буття отримало відображення не в творах філософського плану, а в піснях-плачах, в пейзажній і любовній ліриці, буддизм торкнувся здебільшого сфери емоційної, а не умоглядної. Саме в цьому, на наш погляд, і полягає специфіка раннього сприйняття буддійського вчення, відображена в першій поетичній антології «Ман'йошю».

1. Акимото Коитиро. Манъёсю то гайрай бунка («Манъёсю» и чужеземная культура). — Манъёсю-кодза. Т. 2. Токио, 1952.(японською мовою); 2. Бондаренко І.П. Антологія японської класичної поезії. Танка. Ренга. VIII-XVI ст. (Переклад з яп., передмова та коментарі). — К: Факт.- 2004; 3. Бондаренко І.П. Розкоші і злидні японської поезії: японська класична поезія в контексті світової й української літератури. — К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010; 4. Глускина А. Е. Заметки о японской литературе и театре. - М., 1979; 5 .Резаненко В.Ф. Культура перекладу китайської та японської прози й поезії: світоглядний аспект. — К.: НаУКМА, 2009; 6. Моросигэ Сатоси. Манъёсю-но мудзё (О бренности бытия в «Манъёсю»). - «Кокугококубун», 1966. Т. 35, № 3.(японською мовою); 7. Конрад Н.И. Лекции по истории Японии. Древняя история. М., 1937; 8. Конрад Н.И.. Японская литература в образцах и очерках. Л., 1927; 9. E. Dale Saunders. Buddhism in Japan. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1964; 10.Manyoshu: http://etext.lib.virginia.edu/japanese/manyoshu/AnoMany.html (електронне джерело)